

LITERATURA I: VIRGILI

1. L'ÈPICA LLATINA

No sabem si en una primera època hi va haver cants d'herois dins d'una èpica oral autòctona. Però el primer poema èpic en llengua llatina de què es té testimoni és la traducció de l'*Odissea* fet per un grec, **Livi Andrònic**, a meitat del segle III aC. És interessant destacar la importància d'aquesta *Odissea* traduïda al començament de la literatura llatina. Convé destacar la influència de l'èpica homèrica des de l'inici, i també la preferència pel poema de les aventures marines d'Ulisses més que no pas per la *Iliada*, obra més bèl·lica. D'aquesta *Odissea* de Livi Andrònic només es conserven uns quants versos.

Després de Livi Andrònic trobem dos poemes èpics de temàtica clarament romana: el *Bellum punicum* de **Nevi** i els *Annales* d'**Enni**. El primer era un poema d'uns cinc mil o sis mil versos sobre les guerres contra Cartago, de les quals Roma havia sortit victoriosa i convertida en l'amo indiscutible del Mediterrani occidental. El segon poema molt més llarg -comprenia divuit llibres-, narrava en to èpic els orígens i les gestes dels romans al llarg de tot un mil·lenni, des de finals del segle XII aC fins a la meitat del segle II aC.

Els dos autors, Nevi i Enni, procedien del sud d'Itàlia, una zona molt hel·lenitzada, i tots dos van escriure, a més, tragèdies i comèdies. És una pena que aquestes obres també s'hagin perdut, sobretot els *Annales* d'Enni, que van tenir molta fama per l'estil i per la temàtica. És notable, tant en un poema com en l'altre, la seva relació amb la història i l'exaltació que s'hi fa de les glòries del passat de la pàtria.

El poema, però, que constitueix el cim indiscutible de l'èpica llatina és l'*Eneida* de **Virgili**. L'*Eneida* és una epopeia culta i refinada, i va ser escrita per encàrrec d'August. Virgili, just abans de morir l'any 19 aC, havia donat instruccions de cremar-lo, perquè el considerava inacabat, però finalment es va publicar.

Després hi va haver alguns altres poemes èpics, tots dins d'aquesta mateixa línia de l'epopeia culta, amb temes agafats de la mateixa història romana o dels mites grecs més famosos. Així, ja en els segles I-II dC, trobem la *Farsàlia* de Lucà, *Les Argonàutiques* de Valeri Flac, la *Tebaida* d'Estaci i les *Púniques* de Sili Itàlic. Tots aquests poemes, però, queden a l'ombra de l'*Eneida*, que aviat es va considerar l'epopeia clàssica del món llatí.

L'ÈPOCA D'AUGUST

Correspon al principat d'Octavi August, des del 31 a.C., quan assoleix el poder absolut, fins a la seva mort (14 d.C.). Després d'un segle de guerres civils, Octavi va donar als romans una pau duradora a canvi de perdre les llibertats republicanes.

August va emprendre un ampli programa per recuperar els valors tradicionals i regenerar moralment els romans, que considerava enfonsats en una decadència moral respecte als temps passats a causa de l'enriquiment provocat per l'imperi, i per recuperar el seu orgull nacional, molt malmès després de tantes lluites fratricides. En aquest objectiu va saber-se atreure els grans literats del moment. En efecte, els poetes **Virgili**, **Horaci** i **Properci** van pertànyer a l'anomenat cercle de **Mecenas**, home riquíssim i refinat, conseller de confiança i amic de l'emperador August. Mecenas va sostenir amb la seva generositat els seus protegits, els quals es van poder dedicar així a escriure sense problemes econòmics, ja que eren d'origen més aviat humil. Per aquest motiu -però sens dubte també convençuts de la missió d'August-, Virgili, Properci i Horaci van col·laborar-hi de grat, amb prou llibertat per defugir cantar directament el príncep. Menys vinculat a l'entorn de l'emperador, l'historiador **Livi** també hi va donar suport des de la seva Pàdua natal. En canvi, els membres del cercle de **Messala Corví** -**Ovidi**, **Tibul**, **Sulpícia**-, que eren de classe benestant i gaudien, doncs, d'independència econòmica, se sentien menys vinculats a la política d'August. Fins i tot Ovidi va ser desterrat per August a causa de motius foscos.

La poesia llatina arriba al seu zènit. En canvi la prosa, tant l'oratòria com la historiografia, no manté, amb l'excepció de Livi, l'esplendor atès a finals de la república sinó que comença a patir la manca de llibertat d'expressió que, en major o menor mesura, sofrirà al llarg del període imperial.

VIRGILI

VIDA

Publius Virgilius Maro va néixer el 70 aC en una petita vila situada a prop de Màntua, a la Gàl·lia Cisalpina. El seu pare, que degué ser terrissaire o bracer d'un ric terratinent, es va esforçar perquè el seu fill rebés una educació tan completa com fos possible amb l'esperança que algun dia triomfés com a orador a Roma i s'obrís camí en la carrera política. Per començar aquesta preparació va ser enviat a fer els estudis mitjans a Cremona, i posteriorment a Milà i a Roma. La mala salut que tenia, el seu caràcter tímid i la poca eloqüència de què estava dotat el van fer desistir de les seves primeres intencions i abandonar per sempre l'estudi de la retòrica.

A Roma va entrar en contacte amb el grup de joves poetes que cultivaven una poesia erudita, delicada i íntima. Eren els *poetae novi*, que Ciceró va anomenar despectivament *Neoterói* i que tenien com a principal exponent el poeta Catul. Fugint de l'ambient de Roma, massa agitada políticament, i buscant un clima més bo per a la seva delicada salut, va marxar a Nàpols (48 aC) per estudiar filosofia, s'hi va instal·lar definitivament i va espariar cada vegada més els seus viatges a Roma. L'any 40 aC el va afectar la confiscació de terres que Octavi va dur a terme per poder instal·lar-hi els soldats veterans acabats de llicenciar. No sabem del cert si el poeta va recuperar les seves terres o si, tal com sembla, més tard va rebre com a compensació una finca a Nola, regal de Mecenes.

Entre els anys 40 i 37 aC Virgili va escriure per consell del seu amic Asini Pol·lió les *Bucòliques*, que immediatament van tenir un èxit extraordinari i que va servir perquè entrés al cercle de Mecenes, ministre d'August i gran protector de les arts, amb qui d'ara endavant el va unir una gran amistat. A instàncies de Mecenes

va compondre les *Geòrgiques*, tasca en la qual va esmerçar set anys, segons Donat, gramàtic del segle IV i autor d'una biografia de Virgili.

Posteriorment, el mateix August li va encarregar l'*Eneida*, a la qual va dedicar els darrers dotze anys de la seva vida. L'any 19 aC Virgili tenia l'obra pràcticament enllestida; amb tot, per poder veure *in situ* els llocs descrits a la primera part del seu poema, va decidir fer un viatge per Grècia i Àsia. A Atenes va coincidir amb August i va decidir tornar amb ell. A Mègara es va sentir malalt i va morir arribant a Bríndisi, el 22 de setembre de l'any 19. Poc abans de començar el que seria el seu darrer viatge, va deixar encomanat als seus amics Luci Vari Ruf i Ploci Tuca que, si li passava alguna cosa, cremessin l'obra, però August, incomplint l'última voluntat del poeta, ho va impedir i va ordenar que fos editada immediatament, tal com Virgili l'havia deixat; i així, amb alguns versos incomplets i sense haver passat l'última revisió de l'autor, és com ens ha arribat l'*Eneida* a nosaltres.

Virgili entre Clio i Melpòmene, les *muses* de la història i de la tragèdia. En el volum de papir desplegat sobre la seva falda es pot llegir el vuitè vers de l'*Eneida*: *Musa, mihi causas memora quo numine laeso*. Mosaic del *Museu Nacional del Bardo*, Tunis.

OBRA

Les obres fonamentals de Virgili són tres: les *Bucòliques*, les *Geòrgiques* i l'*Eneida*. S'han conservat un conjunt d'obres menors agrupades totes sota el títol *Appendix Vergiliana*, però es discuteix molt que Virgili en sigui realment l'autor.

Les *Bucòliques* són deu poemes breus en què Virgili pren com a model el poeta siracusà **Teòcrit**. Escrites a instància del seu amic Asini Pol·lió, ràpidament van tenir tant èxit que sovint eren representades al teatre.

Les *Geòrgiques* és un llarg poema didàctic, encàrrec del mateix Mecenas, dividit en quatre llibres: el primer tracta de les tasques agrícoles; el segon, del cultiu dels arbres fruiters, principalment de la vinya; el tercer, de la cria de bestiar, i el quart de la cria d'abelles. Segons el parer de la majoria de crítics, és l'obra més acabada de Virgili i s'hi deixa notar la influència d'Hesíode (*Treballs i dies*) i, sobretot, la de Lucreci (*De rerum natura*).

És la gran obra de Virgili. Els dotze llibres de l'Eneida es poden dividir en tres parts:

- **Llibres I-IV:** Eneas, príncep troià fill de **Venus** i d'Anquises, amb un grup de supervivents de la destrucció de **Troia** pels grecs, es dirigeix a Itàlia per fundar-hi una nova ciutat. Però, a l'alçada de Sicília, el seu estol és desviat cap a les costes d'Àfrica per una tempesta provocada per **Juno**, enemiga dels troians. Allà són acollits per la reina Dido, que ha fugit de Fenícia i ha acabat de fundar Cartago. En el palau de la reina, Eneas explica com va caure Troia per culpa del cavall de fusta ideat per Ulisses i el seu atzarós viatge fins a Cartago. Dido s'enamora apassionadament d'Eneas per obra de Venus i, oblidant-se de la seva promesa de mantenir-se fidel al seu difunt marit Siqueu, intenta retenir Eneas. En un principi Eneas sucumbeix a un amor promogut ara també per Juno, oblidant-se de la seva missió, fins que, enviat per **Júpiter**, **Mercuri** la hi recorda. Malgrat els precs de Dido i els seus propis sentiments, Eneas es decideix a partir i Dido se suïcida, després de demanar al seu poble que guardi un odi etern als romans.
- **Llibres V-VIII:** Eneas prossegueix el seu viatge cap a Itàlia i, quan arriba a Cumes, la Sibila el guia al món dels morts perquè el seu pare li faci saber el futur de la ciutat que ha de fundar. Quan troba Anquises aquest li relata com el seu fill fundarà Alba Longa i iniciarà l'estirp de reis que la governaran. D'aquesta dinastia naixeran, al cap de molt temps, els bessons **Ròmul** i **Rem**, que fundaran Roma, la ciutat destinada a dominar el món. La predicció arriba fins a **August**, descendent d'Eneas per pertànyer a la gens Júlia, que es remuntaria a Julus o Ascani, fill d'Eneas. Finalment els troians arriben al seu objectiu, el Laci. Allà el rei Llatí els acull i ofereix a Eneas la seva filla Lavínia en matrimoni. Tanmateix la intervenció de Juno fa que altres pobles del Laci, encapçalats per Turn, emprenguin una guerra contra ells.
- **Llibres VIII-XII:** la tercera part narra les lluites entre els troians i els seus aliats contra els llatins. Juno afavoreix Turn, però a la fi Júpiter li fa saber que el destí dels troians és establir-se al Laci, però esdevenint llatins. Així, quan Eneas, en un duel, venç i mata Turn, s'acaba l'Eneida.

Eneida : estructura

La principal font literària que inspira Virgili és **Homer**. En efecte, mentre que la primera meitat de l'*Eneida* recorda de prop l'*Odissea* descrivint les vicissituds de l'heroi, la segona segueix el model de la *Ilíada* narrant els combats. Les referències homèriques són constants i en àmbits diversos. El mite d'Eneas està en estreta connexió amb la guerra de Troia i el retorn dels guerrers com Ulisses. N'adopta trets estilístics (epítets, fórmules, símls), episodis com la baixada als inferns, caràcters paral·lels (Hèctor i Eneas, Turn i Aquil·les), semblances estructurals (narració retrospectiva de les aventures d'Ulisses i d'Eneas)... Virgili, però, ofereix un tractament més profund i diferenciat dels personatges. Un altre model èpic seguit conscientment per Virgili són els **Annals d'Enni**, sobretot en mètrica, en expressions i en el caràcter nacional del poema.

Virgili tria per al seu gran poema el mite d'Eneas, per poder tractar dels orígens de Roma. Però no es queda pas en l'època heroica, el període posterior a la **guerra de Troia**, sinó que pretén abraçar i exaltar tota la història de Roma, mostrant l'època d'August com la culminació de les glòries de la seva nació. I és que fer d'Eneas el seu protagonista li permet cridar l'atenció sobre l'origen diví de la *gens Júlia*, a la qual pertany **August**, i presentant així el nou governant com a descendent de Venus. Així doncs, es refereix a fets i personatges posteriors, passant de la llegenda a la història, per diversos mitjans:

- Al·lusions que expliquen la procedència de noms de lloc o de persona. Per exemple del nom del fill d'Eneas prové el **nomen** Juli.
- Anticipació per mitjà de somnis i profecies d'esdeveniments històrics. Per exemple quan Eneas baixa als inferns el seu pare Anquises li fa veure com a descendents seus les ànimes no nascudes dels grans personatges romans fins a August.
- Referències simbòliques indirectes a personatges contemporanis a Virgili. Així Dido fa pensar en **Cleòpatra**, Eneas en August o Turn en **Marc Antoni**.

El tema del destí (els *fata*), representat per les decisions de Júpiter, domina al llarg del poema com a motor de l'acció. Eneas es diferencia d'un heroi homèric perquè no es guia pels seus interessos personals sinó que ha acceptat el destí de ser l'avantpassat del poble que ha de civilitzar el món. Aquesta dedicació a la seva missió és la *pietas* d'Eneas. Per això ha d'abandonar Dido, sacrificant el seu amor sincer per ella al deure que li ha imposat el destí. Així doncs, la realització del destí de Roma passa per sobre dels personatges i porta els que no s'hi pleguen a la seva ruïna tràgica. Això succeeix amb Dido, presentada a l'inici com una reina que governa bé el seu poble, però que la seva passió per Eneas fa oblidar les seves obligacions envers el seu poble.